

DOI: 10.31866/2617-7943.3.1.2020.205315

УДК 902:910.4

**АРХЕОЛОГІЧНА ЕКСПЕДИЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ:
ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА****Андрій Москаленко***Аспірант; e-mail: andrusha721@gmail.com; ORCID: 0000-0002-7029-605X**Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, Україна***Анотація**

Мета дослідження – історіографічний та джерелознавчий аналіз проблематики археологічної експедиції як об'єкта дослідження. **Методика дослідження.** Застосовуються загальнонаукові методи аналізу/синтезу, індукції/дедукції, систематизації та кореляції. Особливу вагу для цієї теми має порівняльно-історичний метод. **Наукова новизна** статті полягає у тому, що вперше: здійснено аналіз історіографії обраної теми, сформульовано комплексний культурологічний підхід до дослідження археологічної експедиції, а також запропоновано зразки анкет опитування, які можуть послугувати дієвим способом збору широкого кола інформації про археологічні експедиції.

Висновки. В історіографії тема археологічної експедиції розроблена слабко, що пояснюється відносною новизною цього напрямку досліджень. Специфіка підбору джерельної бази знаходиться в тісній залежності від того, до якого історичного періоду відноситься досліджувана експедиція. Автор приходить до висновку, що одним з найбільш інформативних джерел для дослідження сучасної експедиції, нарівні з етнографічним виїздом та індивідуальним інтерв'юванням, можуть бути результати анкетування.

Ключові слова: археологічна експедиція; професійна субкультура; археолог; волонтер; дозвілля; історіографія; джерельна база

Вступ

Археологічна експедиція як науково-дослідна організація для проведення першої стадії археологічних досліджень – методичних розкопок – у більшості європейських країн виникла з появою археології як науки у XIX ст. Однак як об'єкт дослідження, археологічна експедиція привернула увагу науковців відносно нещодавно, що особливо актуалізує історіографічний та джерелознавчий аналіз означеної проблематики.

Історіографічний та джерелознавчий аналіз є важливою частиною будь-якого дослідження, оскільки перший дозволяє окреслити рівень актуальності того чи іншого напрямку, а другий – визначити пізнавальний потенціал доступних джерел та їх достовірність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Публікацій, присвячених історіографії археологічних експедицій як об'єкта дослідження досі не існує. Натомість джерелознавчий аналіз зазначеної проблематики частково представлений у працях археологів О. Сवेशнікової (Сवेशникова, 2008; Sveshnikova, 2011) і О. Колибенка (2015), а також культуролога К. Холторфа (Holtorf, 2006). Однак, на наш погляд, розробки зазначених авторів потребують доповнень, уточнень та порівняльного аналізу.

Виклад основного матеріалу

Концептуальні підходи до вивчення археологічної експедиції. Етнографічний підхід представлений у науковому доробку шведського культуролога К. Холторфа (на прикладі Міжнародної археологічної експедиції в Монте Поліцо (о. Сицилія, Італія), етнографічний виїзд здійснювався у 1999 і 2000 рр.) (Holtorf, 2006). Автор зазначає, що «етнографія археології» – це нова галузь наукових знань, яка досліджує «практику і матеріальність професійної археології». Разом з тим, дослідник розглядає «етнографію археології» як один з можливих концептуальних підходів (Holtorf, 2006, р. 81).

Формулюючи проблему свого дослідження, К. Холторф ставить за мету з'ясувати відповідь на наступні запитання: «що означає участь в археологічному проєкті з точки зору його учасників і що [вони] вивчають під час розкопок». Особливо це важливо в тих випадках, «коли розкопки спроектовані як навчальні розкопки для студентів, що робить доцільним дослідження досвіду і результатів навчання» (Holtorf, 2006, р. 81).

Загалом сам принцип етнографічного (етнологічного) підходу до вивчення певних процесів або явищ є комплексним з огляду на специфіку етнології як науки, що автор і продемонстрував на практиці, розглядаючи у своїй публікації різні аспекти функціонування експедиції. Однак у статті не деталізовано, які саме аспекти функціонування археологічної експедиції досліджує етнографічний підхід? Автор розглядає розкопки в тому числі й через призму навчального процесу студентів, але в такому випадку археологічна експедиція фігурує як педагогічна організація. Водночас у статті висвітлюються й інші аспекти експедиційного життя, такі як побут, дозвілля та ін.

Ряд можливих концептуальних підходів висвітлено у працях археологині, росіянки за походженням, нині співробітниці Бременського університету (Німеччина) О. Сवेशнікової. В одній зі своїх статей авторка підходить до вивчення археологічної експедиції через призму дослідження *повсякдення*, де виділяє три основні інтерпретації цього поняття – соціологічну, побутову, й історичну. Сама ж будує своє дослідження на третьому підході – розглядає археологічні експедиції через призму історії радянського повсякдення (Сवेशникова, 2008, с. 208-209). Однак уже в наступній публікації О. Сवेशнікова по суті схиляється до першого варіанту трактування терміну «повсякдення» – «інтерсуб'єктивний світ, значення і смисли якого сприймаються як належне для тих, хто в ньому існує». Стосовно мети дослідження, авторку цікавить не стільки те, «що археологи п'ють і коли

прокидаються», скільки бажання «з'ясувати, що впливає на їхню поведінку і що вони про це думають» (Sveshnikova, 2011, p. 5).

Ключовим у доробку О. Свешнікової, на наш погляд, стало висвітлення ряду можливих підходів до студювання археологічних експедицій. Остання може розглядатися як *соціальна організація*, як *педагогічна організація*, як *академічна спільнота професійних археологів*, як *специфічна субкультура*, як *форма «комунальної діяльності в польових умовах»* тощо. Сама ж О. Свешнікова, схилившись до «соціологічного» варіанту трактування поняття «повсякдення», зупиняється на *історико-соціологічному підході* (Sveshnikova, 2011, p. 7).

Дослідницька схема О. Свешнікової при історико-соціологічному підході включає три рівні аналізу. Нижній рівень розглядає «повсякденне життя самої експедиції» і покликаний дати відповідь на запитання: «хто бере участь в експедиціях? Яким чином відбираються учасники експедиції? Як організоване життя у польовому таборі? Які професійні свята визнаються в експедиції (наприклад, День археолога)» тощо?

Другий рівень – індивідуальностей – спрямований на з'ясування того, «як учасники експедиції пояснюють свої дії: чому вони обирають участь в експедиції, що вважають важливим або неважливим у їх тимчасовій спільноті» тощо?

Третій рівень – соціальної функції – відповідає на питання «як рішення окремих індивідів впливають на експедиції загалом? Що ці особисті рішення говорять про соціальні обов'язки індивідів всередині експедиції? Які соціальні функції археологічної експедиції? Яким чином здійснюється задоволення потреб експедиції в іншому природному середовищі, виходячи з існуючих можливостей» (Sveshnikova, 2011, p. 7)?

Окрім перелічених вище, існують й інші можливі концептуальні підходи до дослідження археологічної експедиції. Зокрема, раніше О. Свешнікова визначила, що «археологічні експедиції становлять собою не лише вид наукового дослідження, й певну “культурну форму” – вдале поєднання туристичного виїзду, специфічної субкультури та можливості “доторкнутися до вічності”», а також схарактеризувала експедицію «як спосіб знайомства з іншою культурою» (Свешнікова, 2008, с. 208, 210, 211) (мається на увазі контакт з живими носіями інших культурних традицій при проведенні розкопок в регіоні їх компактного проживання).

В одній з попередніх публікацій автор цих рядків дещо розширив і узагальнив вищенаведені міркування, зазначивши, що археологічна експедиція може розглядатися в тому числі і як: (тимчасова) «форма адаптації людини до навколишнього середовища; складне багатогранне і багатофункціональне соціокультурне явище; частина професійної субкультури» (Москаленко, 2019, с. 127). Тому вважаємо можливим сформулювати ще один підхід – *культурологічний*, – який розглядає археологічну експедицію в цілому як культурне явище.

Дослідження археологічної експедиції, безперечно, є важливим для культурологічної науки. Щосезону в археологічних розкопках бере участь значна кількість населення. Тому вивчення експедиційної проблематики дозволить розширити сучасні уявлення про деякі аспекти культурних процесів, а також визначити місце «археології» в масовій культурі.

Оскільки нас більшою мірою цікавлять аспекти культурологічного виміру в дослідженнях археологічної експедиції, розглянемо їх детальніше.

Археологічна експедиція в контексті (тимчасового) пристосування людини до навколишнього середовища. Одним з проблемних питань є з'ясування специфіки «забезпечення експедиції в іншому природному середовищі» (Sveshnikova, 2011, р. 7), зокрема влаштування побуту в польових умовах (Свешникова, 2008, с. 213-214). Однак, необхідно уточнити, що адаптація людини (учасників експедиції) до нового середовища може проявлятися у різних регіонах по-різному і не вичерпується лише побутом.

К. Холторф опублікував цікавий ескізний план Монте Поліцо, виконаний «від руки», де схематично показано основні місця роботи учасників експедиції з членуванням пам'ятки на «американську», «скандинавську», та дві «італійські» зони. Серед побутових зручностей на мапі позначено колодязь, а також декілька туалетів (Holtorf, 2006, р. 84). На жаль, як у тексті, так і на плані не висвітлено інших аспектів «побуту» – місць, де учасники експедиції проживають, готують їжу, мються тощо.

Загалом розглянутий аспект в історіографії висвітлений доволі стисло і лише в поодиноких випадках, що є свідченням актуальності цього напрямку.

Археологічна експедиція в контексті туризму і дозвілля. Одним з цікавих аспектів є дозвіллева діяльність учасників археологічної експедиції у вільний від розкопок час. Харківський археолог А. Домановський досить лаконічно характеризує основні види дозвіллевої діяльності в Херсонській експедиції ХНУ ім. В. Н. Каразіна «Цитадель». Зазвичай, це науково-популярні лекції історико-археологічного спрямування, наукові семінари, експериментальна археологія, вечірні зібрання колективу (Домановський, 2015, с. 53-54).

Організація дозвілля в археологічній експедиції стисло схарактеризована в матеріалі Кам'янець-Подільського археолога В. Якубовського, де автор розглядає середньовічне городище літописного Губина як пам'ятку археології і як базу для проведення археологічної практики студентів історичного профілю Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. В. Якубовський повідомляє, що керівництво експедиції займається організацією пізнавального дозвілля для студентів-практикантів та школярів-волонтерів, зокрема організовуючи екскурсії до історико-культурного заповідника «Музей-садиба с. Самчики» та Державного історико-архітектурного заповідника «Меджибізька фортеця» (Якубовський, 2016).

К. Холторф наводить свідчення про рекреаційне дозвілля учасників експедиції, зокрема на морському узбережжі Сицилії (Holtorf, 2006, р. 90). Археологічну експедицію як можливість відпочинку «на природі» аналізує О. Свешнікова (Свешникова, 2008, с. 215).

Однак в оглянутих публікаціях дозвілля висвітлене доволі лаконічно й обмежується прикладами однієї експедиції, чого, звісно, недостатньо для розкриття теми проведення дозвілля в умовах археологічної експедиції.

Другим проблемним напрямком є сама археологічна експедиція як форма дозвіллевої діяльності й туризму, потенційно доступна для широкого загалу, в тому числі й для нефахових археологів.

Серед новітніх зарубіжних публікацій частково дотичною до нашої теми є замітка англійського археолога М. Джонсона "Commentary: Archaeology as Travel and Tourism", в якій автор розглядає «археологію» як різновид подорожування і туризму (Johnson, 2011). Дослідник наголошує на тонкій грані між археологічними та туристичними практиками (Johnson, 2011, р. 298) і підкреслює, що «археологія традиційно дуже тісно пов'язана з дозвіллям», адже на Британських островах формувалася спочатку як різновид дозвіллевої діяльності, своєрідне хобі, пов'язане з подорожуванням місцевістю і вивченням старовини (Johnson, 2011, р. 300).

Загалом публікація М. Джонсона присвячена функціям археологічного туризму, тому археологічна експедиція сучасного зразка в ній спеціально не розглядається.

В радянському ж культурному просторі, за даними О. Свешнікової, явище добровільної участі не-археологів в археологічних експедиціях як різновиду туризму і дозвілля виникло в 1960-х рр. у середовищі московської та ленінградської інтелігенції (Свешникова, 2008, с. 210; Sveshnikova, 2011, р. 4). Однак досі не з'ясовано, коли аналогічне явище почало виникати в інших союзних республіках СРСР?

Як видно, цей аспект також висвітлений в літературі доволі фрагментарно.

Явище волонтерства в археологічних експедиціях. Майже зовсім недослідженим і непоясненим в історіографії залишається явище «багаторічного волонтера» – «громадянина, який періодично протягом багатьох років (а то і всього життя)» добровільно бере участь в археологічних експедиціях (Москаленко, 2019, с. 127).

Частково феномен волонтерства в археологічних експедиціях висвітлюється в тезах А. Домановського. Автор поіменно згадує трьох багаторічних волонтерів в Херсонській експедиції ХНУ ім. В. Н. Каразіна «Цитадель», двоє з яких є фаховими істориками, до того ж спеціалізуються на історії давнього Херсонеса. Професія третього волонтера з контексту незрозуміла (Домановський, 2015, с. 55).

На думку автора, участь в археологічних експедиціях для волонтерів є способом поєднання суспільно-корисної діяльності з активним відпочинком (Домановський, 2015, с. 53-54).

Однак особливий інтерес становлять волонтери (відомі приклади й з особистого досвіду автора цих рядків), які не є фаховими археологами (істориками давнини, істориками взагалі), проте «обирають собі "екзотичну" форму проведення відпустки в археологічній експедиції» (про це також писав радянський археолог Конопацький – див. Свешникова, 2008, с. 210). Головний інтерес у цьому аспекті становить відповідь на питання: якою є основна мотивація волонтерів брати участь в археологічних експедиціях?

Археологічна експедиція в професійній субкультурі археологів. Особливе місце у професійній субкультурі археологів займає експедиція, що виявляється у багатьох аспектах: від культури [колективного] ведення розкопок і фіксації знахідок до культури поведінки в експедиційному колективі.

Деякі морально-етичні проблеми археологічних розкопок давніх поховальних пам'яток підіймає у своїй публікації київський археолог С. Буйських. Зокрема, автор стурбований тим, що ряд колег, під час розкопок, фіксації, збереження та пу-

блікації результатів досліджень поховальних пам'яток проявляє, на його думку, не достатньо гуманне ставлення до залишків (кісток) давніх людей (Буйських, 2014).

Автор приходиться до висновку, що задля формування наступних поколінь археологів, вихованих на морально-етичних засадах ставлення до людських поховань, необхідно внести ряд змін в нормативно-правовій базі, «Кодексі етики професійного археолога», термінологічному апараті, методиці польових досліджень, а також у вищій археологічній освіті (Буйських, 2014, с. 37-38).

Однак археологи як об'єкт дослідження у цій публікації аналізуються в контексті лише одного з аспектів культури ведення археологічних досліджень.

Аналізуючи експедиційний фольклор археологів не можна не згадати публікацію російського археолога О. Козлова, присвячену історії виникнення пісні «Орел шостого легіону». Дивно, адже у своєму мемуарному нарисі дослідник приходиться до дещо несподіваних висновків, явно применшуючи масштаби значення композиції. Для О. Козлова, одного з авторів тексту «Орла», стало несподіванкою, що пісня стала гімном історичного факультету Уральського Державного Університету (Козлов, 2007, с. 124). Однак існують свідчення, що композиція набула такої популярності, що з часом почала вважатися неформальним гімном археологів на досить великих теренах СРСР, а згодом і пострадянського простору.

Переяславським археологом О. Колибенком на основі аналізу архівних документів з особового фонду Ст. Н. Братченка в Науковому архіві Інституту археології НАН України було з'ясовано особливості деяких аспектів дозвілєвої діяльності археологів УРСР у 1970-х рр., пов'язаних з «різноманітними традиціями та звичаями археологів-польовиків». Автор прийшов до висновку, що у ході роботи Сіверсько-Донецької археологічної експедиції, яку очолював Ст. Н. Братченко, сформувалася «школа Братченка». На думку О. Колибенка, «формування подібної школи – це не лише суто науковий процес, ... , а також поява власного, притаманного лише цій експедиції, фольклору, традицій, розваг, свят, звичаїв і ритуалів» (Колибенко, 2015, с. 112).

В якості додатку до статті опубліковано фрагмент експедиційного фольклору Сіверсько-Донецької археологічної експедиції – віршоване привітання, створене учасниками експедиції з нагоди 40-річчя її керівника, – Ст. Н. Братченка (Колибенко, 2015, с. 113-116).

Метою дослідження О. Колибенка є аналіз архівних матеріалів як джерела для вивчення біографії Ст. Н. Братченка та історичної епохи, в яку жив і працював дослідник. Тому дозвілєві практики і субкультура Сіверсько-Донецької експедиції охоплені у статті побіжно, як один з аспектів діяльності Ст. Н. Братченка та співробітників його експедиції.

Значно більше уваги дослідженню експедиційної субкультури археологів присвятили К. Холторф та О. Свешнікова. Так, К. Холторф розглядає археологічну експедицію як середовище, де відбувається «головний обряд посвячення» студентів-археологів, де «професійна культура» археології «передається від одного покоління до наступного» (Holtorf, 2006, p. 83).

Дослідник здійснив спробу систематизації проявів археологічної субкультури: «професійна культура археології також охоплює такі елементи як: ритуали, пісні, специфічний словник, усну традицію, а також усталені норми поведінки, включаючи манери вживання їжі чи носіння одягу – в залежності від різних ситу-

ацій» (Holtorf, 2006, p. 83). Хоча цілком логічним було б об'єднати такі показники як «пісні», «усна традиція», «термінологія» в одну категорію – фольклор.

О. Сवेशнікова акцентує, що «археологічна експедиційна субкультура» проявляється у специфічних ритуалах, звичаях, святах, фольклорі. Хоча у цій же статті авторка торкається і таких проблем як «механізм і специфіка формування міжособистісних стосунків в експедиції», а також тема (культура) вживання алкогольних напоїв в експедиції (Сवेशнікова, 2008, с. 216-217), – процеси і явища, специфіка яких також може розглядатися через призму професійної субкультури археологів.

Таким чином, ряд публікацій висвітлюють лише по одному з аспектів професійної субкультури археологів. Більш системно до цього питання підходять К. Холторф і О. Сवेशнікова, окреслюючи по декілька проявів археологічної експедиційної субкультури. Однак і ці розробки можна вважати далекими від чіткої систематизації і комплексного підходу, що залишає проблему актуальною.

Джерельна база та методика збору інформації. Переходячи до аналізу джерельної бази одразу варто наголосити, що надання інформації з приводу побуту, дозвілля в експедиції тощо – не є метою діяльності археолога, тому ці дані вкрай рідко і дуже безсистемно висвітлюються в офіційній звітній документації про проведені розкопки та, тим більше, наукових публікаціях. Таким чином, науковець, який намагається досліджувати археологічну експедицію, постає перед необхідністю пошуку джерельної бази.

Наприклад, ряд науковців, досліджуючи археологічні експедиції як історичне явище або в контексті історії повсякдення широко залучають історичні джерела.

Аналіз історичних джерел найбільш повно представлений у статтях О. Сवेशнікової. До історичних джерел відносяться мемуари, епістолярна спадщина, польові журнали та інші експедиційні матеріали, фотографії (Sveshnikova, 2011, p. 5), інтерв'ю (усна історія) (Сवेशнікова, 2008, с. 210). Дослідниця приходить до висновку, що найвищим гносеологічним потенціалом наділені фотографії та інтерв'ю, оскільки в мемуарах археологи зазвичай не згадують негативних аспектів життя експедиції (Сवेशнікова, 2008, с. 222).

У своїх дослідженнях О. Сवेशнікова використовує джерела відповідно до обраного концептуального підходу: писемні особового походження (листи, спогади, автобіографії, інші польові експедиційні матеріали), зображальні (фотографії). Особливим видом отримання інформації стали інтерв'ю на тему «Як я їздив в археологічну експедицію» з учасниками археологічних експедицій, які не є професійними археологами, а також «неформалізоване інтерв'ю про повсякдення археологічних експедицій» з фаховими археологами, які починали свою професійну діяльність в 1950–60-ті рр. (Сवेशнікова, 2008, с. 209-210; Sveshnikova, 2011, pp. 5-6).

Натомість при дослідженні сучасних археологічних експедицій дієвим способом збору інформації є здійснення етнографічної експедиції в розташування експедиції археологічної (Holtorf, 2006, p. 81; Sveshnikova, 2011, p. 5), де сам дослідник фіксує необхідні йому дані.

Перевагою етнографічного методу є можливість дослідника бути не тільки очевидцем, але й учасником подій, що дозволяє особисто пережити експедиційні відчуття і емоції, ретельно і деталізовано (в тому числі за допомогою сучасних технічних засобів) збирати інформацію.

Слабкими сторонами цього методу є обмеженість дослідника у часі й просторі: здійснити етнографічний виїзд одночасно можна лише до однієї експедиції, до того ж в обмежений проміжок часу, – коли та перебуває «в полі». Найбільш цікаві з точки зору етнографії події відбуваються найрідше (наприклад, ритуал «посвяти в археологи»), деякі з них – раз на рік (святкування Дня археолога), тому для того, щоб засвідчити ці події, досліднику необхідно заздалегідь ретельно і чітко спланувати етнографічний виїзд.

Іншими недоліками цього підходу є певний суб'єктивізм сприйняття тих процесів і явищ, які спостерігає дослідник (Sveshnikova, 2011, р. 7), що робить доцільним залучення різних видів джерел.

Метод збору інформації шляхом анкетування використовували шведський культуролог К. Холторф (Holtorf, 2006, р. 81), український археолог С. Буйських (Буйських, 2014, с. 36, 41). Якщо перший тільки згадує про анкетування студентів-учасників археологічної експедиції Монте Поліцо без деталізації змісту анкет, то С. Буйських опублікував результати анкетного опитування колег-археологів керівників експедицій. Показово, що обоє анкетували лише одну з категорій учасників експедицій, дотримуючись при цьому принципу анонімності задля отримання більш достовірних результатів опитування.

Для підвищення рівня достовірності пропонуємо застосовувати ще один засіб – «перехресне анкетування», який передбачає анкетування як представників керівного складу, так і рядових учасників однієї й тієї ж експедиції. В якості додатку до цієї статті пропонуємо зразки анкет, розрахованих на опитування різних категорій учасників (див. додаток).

Очевидною перевагою методу анкетування (особливо в умовах сучасних інформаційних технологій) є можливість без особливих зусиль охопити широкую географію і значну кількість респондентів. Саме методи соціології (інтерв'ю, анкетування) можуть допомогти досліднику з визначенням основної мотивації учасників експедиції приймати в ній участь.

Однак методи інтерв'ювання та анкетування також мають слабкі місця. Наприклад, не кожен з учасників експедиції зважиться надавати свідчення, пов'язані з негативними подіями чи явищами.

Певні свідчення з приводу сучасних експедицій можуть міститися на різних ресурсах у мережі Інтернет, наприклад, у соціальних мережах. Однак використовувати ці види джерел потрібно виважено.

Насамкінець потрібно зазначити, що в рамках однієї статті неможливо вичерпно проаналізувати історіографію і джерельну базу дослідження. Пропонована стаття звертає увагу лише на найбільш важливі, з точки зору автора, аспекти джерельної бази та історіографії обраної тематики.

Висновки

Досі в історіографії не існує комплексних ґрунтовних досліджень такого явища як археологічна експедиція. Показово, що переважна більшість відомих нам авторів, у працях яких археологічна експедиція виступає об'єктом дослідження, є фаховими археологами. При цьому існуючі публікації є радше або постановкою

проблеми, або лаконічним аналізом окремих аспектів, або базуються на прикладі однієї експедиції, або взагалі є не науковим дослідженням, а публіцистичним чи мемуарним нарисом.

Таким чином, можна констатувати, що проблематика археологічної експедиції в історіографії розроблена слабо, що на наш погляд, пояснюється, по-перше, тим, що переважна більшість авторів – фахових археологів – за родом своєї професійної діяльності акцентують увагу на основному предметі археологічних досліджень – давніх пам'ятках, давній історії та культурі. Експедиційна тематика в публікаціях таких дослідників фігурує або випадково і безсистемно, або системно, але досі представлена лише поодинокими статтями. По-друге, експедиційна проблематика на сучасному етапі дійсно є доволі новим науковим напрямком, тому його розробка вимагає певного проміжку часу.

З-поміж можливих концептуальних підходів до дослідження археологічної експедиції зосереджуємо увагу на культурологічному. Перевагою цього підходу є його комплексний характер, оскільки людська культура має надзвичайно велику кількість проявів, кожен з яких може виступати предметом дослідження культурологічної науки.

Ряд існуючих публікацій стосується радянських археологічних експедицій як історичного явища, що і зумовлює відповідну специфіку пошуку і підбору джерел, серед яких переважають архівні (писемні, зображальні), а також усна історія (інтерв'ювання учасників радянських експедицій).

Натомість дослідження сучасних археологічних експедицій, зазвичай, спираються на етнографічні методи збору інформації, серед яких найширше представлені особисті спостереження дослідників. Слабкою стороною таких публікацій є те, що вони базуються на прикладі однієї експедиції. Хоча на певній території одночасно можуть функціонувати зовсім різні види експедицій. Дослідження, яке спирається на приклад однієї експедиції, не може комплексно висвітлити і пояснити специфіку та різноманіття означеного явища.

Розв'язання цієї проблеми автор вбачає у широкому застосуванні соціологічних методів збору інформації, передусім, методу анкетування, який дозволяє швидко і ефективно охопити значну кількість респондентів і здійснити комплексне наукове осмислення археологічної експедиції.

Список посилань

- Буйських, С. (2014). Деякі морально-етичні проблеми археологічного дослідження давніх поховальних пам'яток. *Наукові студії*, 7, 30-41.
- Домановський, А. М. (2015). Волонтерство в археологічних експедиціях (з досвіду Херсонеської археологічної експедиції «Цитадель» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна). В *Волонтерський рух: історія, сучасність, перспективи*, Міжнародна науково-практична конференція (с. 52-55). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- Козлов, А. С. (2007). «Орёл VI легиона» (мемуарная зарисовка о рождении песни и перевод очерка Е. Риттерлинга «Legio VI Ferrata» из PWRE). *Исседон*, 4, 122-134.

- Колибенко, О. В. (2015). Матеріали фонду Станіслава Никифоровича Братченка у Науковому архіві Інституту археології НАН України як джерело до біографії вченого та епохи. *Переяславський літопис*, 7, 106-118.
- Москаленко, А. В. (2019). Дозвілля в археологічній експедиції: постановка проблеми. В *Креативні технології, підприємництво і менеджмент в організації соціокультурної сфери XXI століття*, Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (с. 124-128). Видавничий центр КНУКіМ.
- Свешникова, О. С. (2008). «Экспедиция – это вот что значит...». К проблеме изучения повседневности археологических экспедиций. В *Антропология академической жизни: адаптационные процессы и адаптивные стратегии* (с. 208-225). Интер-принт.
- Якубовський, В. І. (2016). Літописний Губин як археологічна пам'ятка і база проведення археологічних практик студентів-істориків Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. <http://history.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/2/2016/01/Litopusnuj-Gybun.pdf>.
- Holtorf, C. (2006). Studying archaeological fieldwork in the field: Views from Monte Polizzo. In M. Edgeworth (Ed.), *Ethnographies of Archaeological Practice: Cultural Encounters, Material Transformations* (pp. 81-94). AltaMira Press.
- Johnson, M. H. (2011). Commentary: Archaeology as Travel and Tourism. *International Journal of Historical Archaeology*, 15, 298-303. <https://doi.org/10.1007/s10761-011-0143-0>.
- Sveshnikova, O. (2011). Soviet Archaeological Expedition as a Research Object. *Bulletin of the History of Archaeology*, 21(2), 4-9. <http://doi.org/10.5334/bha.2122>.

References

- Buiskykh, S. (2014). Deiaki moralno-etychni problemy arkeolohichnoho doslidzhennia davnikh pokhovalnykh pamiatok [Some Moral and Ethical Problems of Archaeological Researches of the Old Burial Monuments]. *Naukovi studii*, 7, 30-41 [in Ukrainian].
- Domanovskiy, A. M. (2015). Volonterstvo v arkeolohichnykh ekspedytsiakh (z dosvidu Khersoneskoj arkeolohichnoi ekspedytsii "Tsytafel" Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina) [Volunteering in Archaeological Expeditions (from Experience of the Khersones Archaeological Expedition "Citadel" of the V. N. Karazin Kharkiv National University)]. In *Volonterskyi rukh: istoriia, suchasnist, perspektyvy [Volunteering: History, Nowadays, Perspectives]*, International Scientific and Practical Conference (pp. 52-55). V. N. Karazin Kharkiv National University [in Ukrainian].
- Holtorf, C. (2006). Studying archaeological fieldwork in the field: Views from Monte Polizzo. In M. Edgeworth (Ed.), *Ethnographies of Archaeological Practice: Cultural Encounters, Material Transformations* (pp. 81-94). AltaMira Press [in English].
- Johnson, M. H. (2011). Commentary: Archaeology as Travel and Tourism. *International Journal of Historical Archaeology*, 15, 298-303. <https://doi.org/10.1007/s10761-011-0143-0> [in English].
- Kolybenko, O. V. (2015). Materialy fondu Stanislava Nykyforovycha Bratchenka u Naukovomu arkhivi Instytutu arkeolohii NAN Ukrainy yak dzherelo do biohrafii vchenoho ta epokhy [The Materials from the Stanislav Nykyfirovych Bratchenko's Fund at the Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Science of Ukraine]. *Pereiaslavskiy litopys*, 7, 106-118 [in Ukrainian].

- Kozlov, A. S. (2007). "Orel VI legiona" (memuarnaia zarisovka o rozhdenii pesni i perevod ocherka E. Ritterlinga "Legio VI Ferrata" iz PWRE) ["The Eagle of VI Legion" (The Memoir Sketch about the Song's Beginning and the Render of the Ritterling's Narrative "Legio VI Ferrata" from PWRE)]. *Issedon*, 4, 122-134 [in Russian].
- Moskalenko, A. V. (2019). Dozvillia v arkeolohichnii ekspeditsii: postanovka problemy [A Leisure at an Archaeological Expedition: challenge the problem]. In *Kreatyvni tekhnolohii, pidpriemnytstvo i menezhment v orhanizatsii sotsiokulturnoi sfery 21 stolittia [Creative Technology, Entrepreneurship and Management in Organization of Social and Cultural Sphere 21st Century]*, Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference (pp. 124-128). KNUKIM Publishing [in Ukrainian].
- Sveshnikova, O. (2011). Soviet Archaeological Expedition as a Research Object. *Bulletin of the History of Archaeology*, 21(2), 4-9. <http://doi.org/10.5334/bha.2122> [in English].
- Sveshnikova, O. S. (2008). "Ekspeditciia – eto vot chto znachit...". K probleme izuchenii posvednevnosti arkeologicheskikh ekspeditcii ["An expedition – that is what it means...". To the problem of studying the daily routine of archaeological expeditions]. In *Antropologiya akademicheskoi zhizni: adaptatsionnye protsessy i adaptivnye strategii [Anthropology of academic life: adaptive processes and adaptive strategies]* (pp. 208-225). Inter-print [in Russian].
- Yakubovskiy, V. I. (2016). Litopysnyi Hubyn yak arkeolohichna pamiatka i baza provedennia arkeolohichnykh praktyk studentiv-istorykiv Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka [Hubyn Chronicle as an Archaeological Site and a Base for Archeological Practices of Students-Historians of Ivan Ohienko Kamianets-Podilskiy National University]. <http://history.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/2/2016/01/Litopusnuj-Gybun.pdf> [in Ukrainian].

ARCHAEOLOGICAL EXPEDITION AS A RESEARCH OBJECTIVE: HISTORIOGRAPHY AND SOURCES

Andrii Moskalenko

Postgraduate student; e-mail: andrusha721@gmail.com; ORCID: 0000-0002-7029-605X
Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Abstract

The purpose of the study is a historiographical and source-based analysis of the archeological expedition problem as a research object. **The research methodology** is based on exact methods: analysis/synthesis, induction/deduction, systematization and correlation, especially the comparative and historical method. **The scientific novelty** of the article is that for the first time: the historiography of the chosen topic has been analyzed, a complex cultural approach to the study of the archeological expedition has been formulated, as well as sample survey questionnaires that can serve as an effective way of collecting a wide range of information on archeological expeditions. **Conclusions.** The problem of the archaeological expedition is poorly developed in historiography which could be explained by the relative novelty of this scientific direction. The specifics of the source's selection are closely dependent on which historical period the expedition under investigation belongs to.

The author concludes that one of the most informative sources could be evidence from profile-questionnaires together with ethnographical expedition and interviewing.

Keywords: an archaeological expedition; professional subculture; an archaeologist; a volunteer; a leisure; historiography; sources base

АРХЕОЛОГИЧЕСКАЯ ЭКСПЕДИЦИЯ КАК ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ: ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКИ

Андрей Москаленко

Аспирант; e-mail: andrusha721@gmail.com; ORCID: 0000-0002-7029-605X
Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, Украина

Аннотация

Цель исследования – историографический и источниковедческий анализ проблематики археологической экспедиции как объекта исследования. **Методика исследования.** Используются общенаучные методы анализа/синтеза, индукции/дедукции, систематизации и корреляции. Особое значение имеет сравнительно-исторический метод. **Научная новизна** статьи состоит в том, что впервые в историографии предложено комплексный культурологический подход к исследованию археологической экспедиции, а также предложено образцы анкет-опросников, которые могут стать действенным способом сбора широкого круга информации об археологических экспедициях. **Выводы.** В историографии тема археологической экспедиции разработана слабо, что объясняется относительной новизной этого направления. Специфика подбора источников находится в тесной зависимости от того, к какому историческому периоду относится исследуемая экспедиция. Автор приходит к выводу, что одним из наиболее информативных источников могут быть результаты анкетного опроса, до сих пор практически не апробированные другими исследователями.

Ключевые слова: археологическая экспедиция; профессиональная субкультура; археолог; волонтер; досуг; историография; источники

Додаток

Зразок 1

Анкета

на тему:

«ПОБУТ І ДОЗВІЛЛЯ В АРХЕОЛОГІЧНІЙ ЕКСПЕДИЦІЇ»
(розрахована на представників керівного складу експедиції)**I. Загальні відомості**

1. ПІБ
2. Рік народження
3. Поточне місце проживання/роботи (посада, освіта, науковий ступінь/вчене звання)
4. Яку археологічну експедицію (підрозділ, загін, сектор) Ви очолюєте і протягом якого терміну?

II. Побут

5. Позначте, які види побутових зручностей доступні Вашій експедиції?
 - а) гаряча вода
 - б) електричний струм
 - в) газ
 - г) інше (деталізуйте)

III. Дозвілля

6. Які з перелічених видів дозвілля представлені у Вашій експедиції (підрозділі, загоні, секторі):
 - а) пізнавальний (підкресліть правильне: лекції, екскурсії, експериментальна археологія, «ворк-шопи» і майстер-класи, інше (деталізуйте))
 - б) рекреаційний (підкресліть правильне: рівнина, гори, ліс, степ, джерело, річка, озеро, водоспад, лиман, море)
 - в) кулінарний (підкресліть правильне: приготування «екзотичних» страв, приготування їжі на багатті, приготування напоїв та інше (деталізуйте))
 - г) винний
 - г) спортивний
 - д) творчий (складання фольклору, малювання тощо)
 - е) інше (деталізуйте)
7. Опишіть, будь ласка, приклад дозвіллевої діяльності в археологічній експедиції, який Вам найбільше запам'ятався

Анкета
на тему:
«ВОЛОНТЕРСТВО В АРХЕОЛОГІЧНІЙ ЕКСПЕДИЦІЇ»
(розрахована на рядового учасника експедиції)

I. Загальні відомості**II. Волонтерство**

1. Позначте, який з видів мотивації взяти участь в експедиції для Вас був головним?

*Варіанти, де головний інтерес становлять **власне розкопки***

- а) бажання отримати нові знання, підвищити професійну кваліфікацію (для студентів і аспірантів історичного профілю, фахових істориків та археологів, які беруть участь в експедиції на волонтерських засадах)
- б) можливість використовувати частину отриманих результатів для власних наукових досліджень (за домовленістю з керівником експедиції)
- в) зацікавленість давньою історією та культурою, коли головний інтерес представляє саме та пам'ятка (епоха, культура), яка досліджується (для пересічних громадян)

*Варіанти, де головною мотивацією є діяльність **у вільний від розкопок час***

- г) приваблює археологічна експедиційна субкультура – експедиційний фольклор, свята, звичаї, ритуал «посвячення в археологи» та ін.
- д) пізнавальний туризм: коли досліджувана пам'ятка не є основним об'єктом зацікавлення волонтера, але експедиція розглядається як можливість туристичного виїзду до різних куточків країни або зарубіжжя
- е) рекреаційний туризм: експедиція дислокується в рекреаційній зоні (позначте правильне: в лісі, в горах, на березі моря, прісного або солоного озера, лиману тощо – деталізуйте) і участь у ній розглядається як можливість поєднання активного відпочинку з рекреацією
- є) обумовленість життєвими обставинами (деталізуйте: сімейна традиція проводити час в експедиції, за компанію з друзями, інше)
- ж) екстремальний туризм: життя в польових умовах, нелегка праця на розкопках
- з) розважальний туризм: пошук пригод, екзотичних розваг, нових знайомств, зустріч з давніми друзями тощо
- и) інше (деталізуйте)

Анкета
на тему:
**«ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ СУБКУЛЬТУРИ АРХЕОЛОГІВ
В УМОВАХ ЕКСПЕДИЦІЇ»**
(розрахована на представників керівного складу експедиції)

I. Загальні відомості**II. Експедиційні традиції, звичаї, обряди, ритуали**

1. Чи проводите Ви в експедиції ритуал «посвячення в археологи»?
 - а) так (опишіть, будь ласка, особливості процедури (фото- і відео-ілюстрації всіляко вітаються))
 - б) ні (деталізуйте, чому?)

III. Свята

2. Чи відзначає Ваша експедиція День археолога (15 серпня)?
 - а) так (деталізуйте, як саме?)
 - б) ні (деталізуйте, чому?)
3. Чи існують певні експедиційні свята, які відзначаються тільки Вашою експедицією?
 - а) так (деталізуйте: історію виникнення, дату відзначення, спосіб святкування тощо)
 - б) ні

IV. Фольклор

4. Чи виконують учасники Вашої експедиції неофіційний гімн археологів «Орёл шестого легиона»?
 - а) так (деталізуйте, як часто і за яких обставин?)
 - б) ні (деталізуйте, чому?)
5. Чи існує певний фольклор, пов'язаний з Вашою експедицією?
 - а) так (наведіть приклади)
 - б) ні

